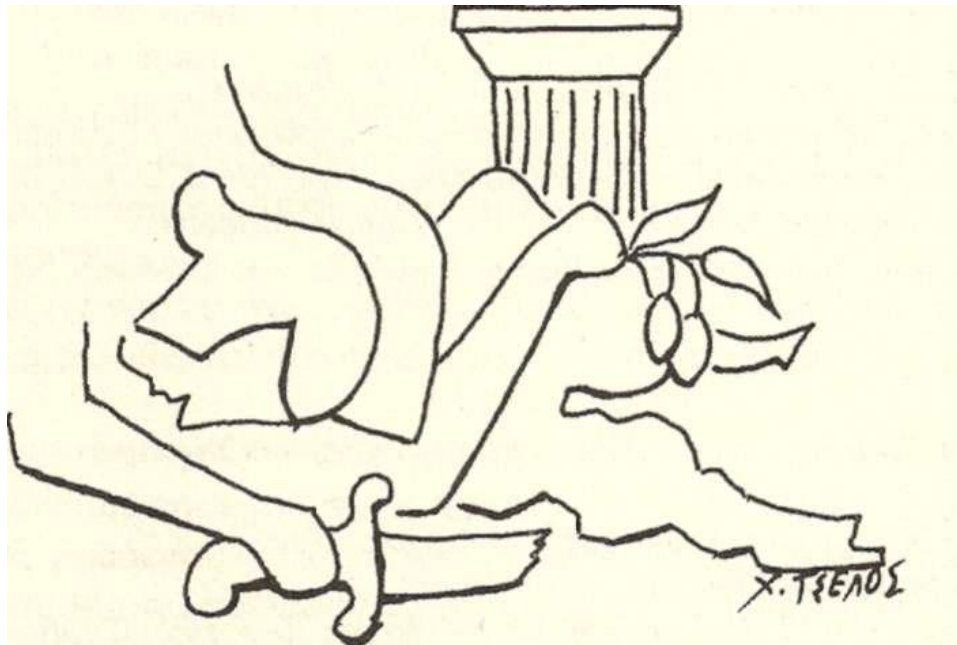

**ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΤΑΥΡΟΥ
ΔΗΜΟΥ ΛΑΜΙΕΩΝ
ΤΟΠΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΔΗΜΩΝ & ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ Ν. ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ**

ΦΘΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

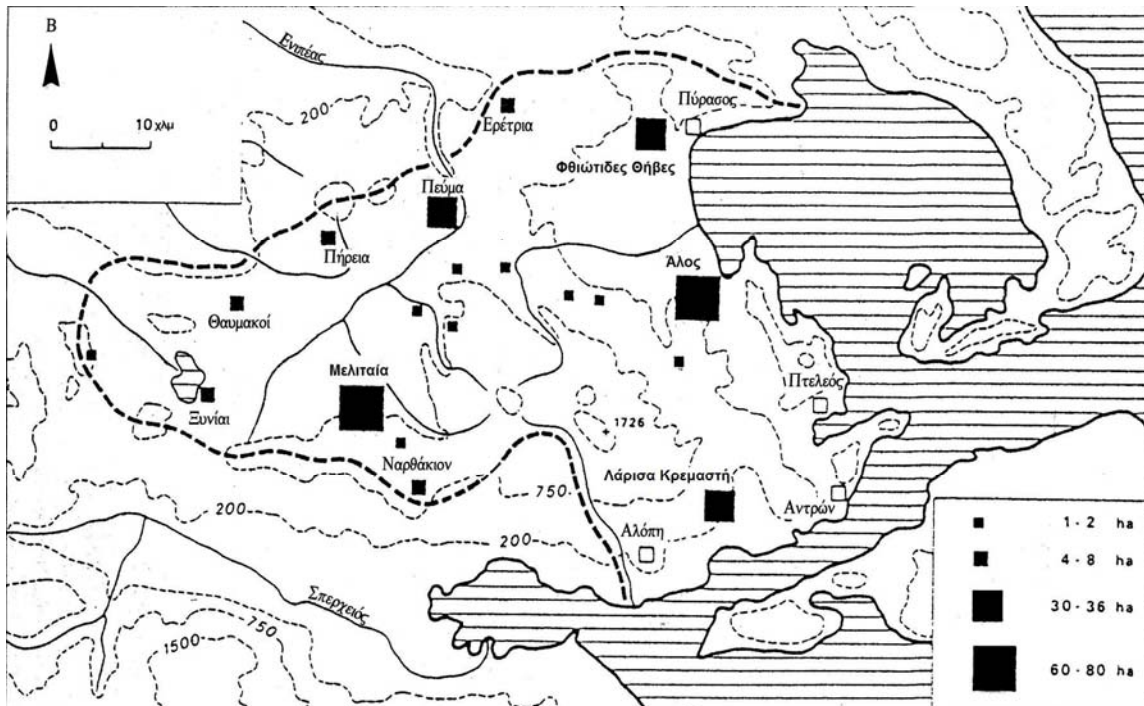
4ου ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΦΘΙΩΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
(Ιστορία - Αρχαιολογία - Λαογραφία)

9, 10 και 11 Νοεμβρίου 2007

ΛΑΜΙΑ 2010

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ
Σταυρογιάννης Λάμπρος
Αρχαιολόγος

ΘΕΜΑ
«ΙΕΡΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΕΛΙΤΑΙΑ*»

Εικόνα 1 Χάρτης της Αχαΐας Φθιώτιδας.

Η θέση της αρχαίας Μελιταίας, μιας από τις σπουδαιότερες πόλεις της Αχαΐας Φθιώτιδας(εικ.1), προσδιορίζεται στα ανατολικά του σύγχρονου ομώνυμου δημοτικού διαμερίσματος της επαρχίας Δομοκού. Στις αρχαίες πηγές η πόλη αναφέρεται και ως Μελιτεία ή Μελίτη. Η ακμή της πόλης κλιμακώνεται από τον 5^ο μέχρι και τουλάχιστον την Ρωμαϊκή εποχή. Ήδη από τον 5^ο αι. π.Χ. η πόλη συνδεόταν φιλικά με τις Φερές¹, ενώ κατά τον 3^ο αι. π.Χ. συνδέθηκε στενά με την Αιτωλική Συμπολιτεία. Σχεδόν συστηματικά ο ένας από τους δύο ιερομνήμονες που εκπροσωπούσαν την Αχαΐα Φθιώτιδα στη Δελφική Αμφικτιονία από τον 4^ο εως και τον 2^ο αι. π.Χ. προερχόταν από τη Μελιταία². Η πόλη ήταν ισχυρά οχυρωμένη με

* Ευχαριστώ θερμά την κ. Κ. Λιάμπη, αναπληρώτρια καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για την πολύτιμη συζήτηση και βοήθεια πάνω στην συγκεκριμένη ανακοίνωση. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την προϊσταμένη της ΙΔ' Ε.Π.Κ.Α. Λαμίας κ. Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου για την άδεια μελέτης και δημοσίευσης της επιγραφής από την θέση «Αγ. Γεώργιος» καθώς και την συνάδελφο αρχαιολόγο κ. Ε. Φρούσου για την αμέριστη συμπαράσταση και βοήθειά της.

¹ T. Müller-K. Müller, *FrHistGr 1*, Paris 1841, Έφορος απόσπ. 154, σ. 275.

² Fr. Stählin, *Das Hellenische Thessalien*, Amsterdam 1967, σ. 164.

τείχος πάχους 3.80μ. περίπου. Χωριζόταν με εσωτερικό τείχος σε άνω και κάτω πόλη και στο ανώτερο σημείο δέσποζε η ακρόπολη. Όταν το 217 π.Χ. ο Φίλιππος ο Έ επιχείρησε να την καταλάβει απέτυχε εξαιτίας του μεγάλου ύψους των τειχών³ της από τα οποία σήμερα σώζονται μόνο μερικά τμήματα σε χαμηλό ύψος. Η Μελιταία είχε στην επικράτειά της μια μεγάλη περιοχή, που κάλυπτε σε έκταση 462 χμ.² 4. Επίσης είναι από τις λίγες αρχαίες πόλεις, της οποίας τα σύνορα⁵, βάση των επιγραφών⁶, είναι γνωστά με μεγάλη ακρίβεια.

Εικόνα 2 Το Ασκληπιείο.

Το 1971 πραγματοποιήθηκε στο χώρο της ακρόπολης της Μελιταίας ανασκαφική έρευνα⁷, κατά την οποία ήρθε στο φως στωικό οικοδόμημα αποτελούμενο από εννέα επιμέρους διαμερίσματα, καθώς και δυο σχεδόν τετράγωνα δωμάτια (εικ. 2). Από τον χαρακτήρα των κινητών ευρημάτων της ανασκαφής κυρίως δε από ενεπίγραφο βάθρο με αφιέρωση στον Ασκληπιό, το οικοδόμημα ταυτίστηκε με Ασκληπιείο. Η ταύτιση αυτή συνάδει και με την

³ Πολύβιος, Ε 97,5 κ.ε.

⁴ Μ.Η. McAllister-T.S. MacKay, Οι πόλεις στην κλασσική εποχή, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 18 (1990), σ. 30.

⁵ Fr. Stählin, Die Grenzen von Meliteia, Pereia, Peumata und Chalai, *AM* 39 (1914), σ. 83-103, πιν.7.

⁶ IG IX² 205 (Μελιταία-Πήρεια), *Syll*³ 546^A (Μελιταία-Ξυνία), *FD III 4* 351 (Μελιταία-Χαλαί-Πεύμα), *AE* 1927/28, σ. 119 (Μελιταία-Λαμία).

⁷ Άλ. Ιωαννίδου, Δοκιμαστική ανασκαφή εις Μελιταίαν Φθιώτιδος, *AAA* 5 (1972), σσ. 47-57.

αρχιτεκτονική του στωικού κτιρίου, το οποίο θυμίζει τα εγκοιμητήρια των Ασκληπιείων της Επιδαύρου και της Κω, όπου οι ασθενείς «κατεκλίνοντο» και θεραπεύονταν. Στην ίδια κατεύθυνση δείχνει επίσης η διατήρηση φυσικού «χάσματος» σε βράχο εντός του ενός από τους τετράγωνους χώρους, δείγμα χθόνιας λατρείας, όπως είναι αυτή του Ασκληπιού. Επιπλέον, η επιλογή της τοποθεσίας κοντά σε πηγές νερού, στοιχείο απαραίτητο στη λατρεία του Ασκληπιού, ενισχύει περαιτέρω την άποψη για ταύτιση του χώρου με Ασκληπιείο. Ο ναός κατασκευάστηκε πιθανόν στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. και λειτούργησε μέχρι και τη Ρωμαϊκή περίοδο. Αν και στις αρχαίες πηγές δε μαρτυρείται λατρεία του Ασκληπιού στη περιοχή, η Μελιταία βρίσκεται στον ευρύτερο Θεσσαλικό χώρο, σημείο γένεσης και διάδοσης της λατρείας του στην υπόλοιπη Ελλάδα. Παράλληλα σε μικρή απόσταση από την πόλη της Μελιταίας υπήρχε αποδεδειγμένη λατρεία του θεού, όπως επιβεβαιώνεται από την αποκάλυψη Ασκληπιείου στη Φάρσαλο⁸ και από τις αναθηματικές επιγραφές στον Ασκληπιό από τη Δημητριάδα⁹ και τις Φερές¹⁰.

Εικόνα 3 Ο ναός της Αρτέμιδος – Εννοδίας στο οικόπεδο Καλαμάρα.

Το 1992 αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Αθ. Καλαμάρα, εντός του σύγχρονου χωριού της Μελιταίας και νοτίως του σημερινού ναού του Αγ. Νικολάου μικρών διαστάσεων οικοδόμημα (εικ.3), το οποίο ταυτίστηκε με αρχαίο ναό. Ο ναός ανήκει στον τύπο του απλού οίκου με πρόναο και σηκό¹¹. Ως προς την κάτοψή του

⁸ Α. Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ, 1910, σ. 181.

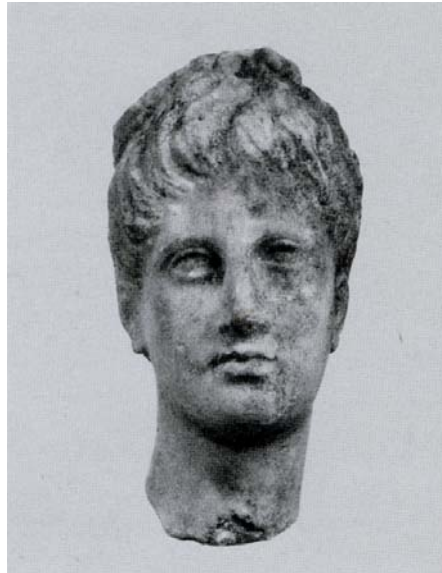
⁹ IG IX² 1124, 1126.

¹⁰ IG IX² 422.

¹¹ Φ. Δακορώνια, Άρτεμις-Ασπαλίσ στο Καλλίστευμα. Μελέτες προς τιμήν της Όλγας Τζάχου-Αλεξανδρή, Αθήνα 2001, σσ. 403-410.

θυμίζει παρόμοια μικρά ιερά από όλη την Ελλάδα, αλλά και τους «θησαυρούς» των Δελφών. Ο ναός ιδρύθηκε πάνω σε παλαιότερο ναό, ο οποίος πρέπει να ανεγέρθη γύρω στο β' μισό του 5^{ου} αι. π.Χ., ενώ ο δεύτερος ναός πιθανόν να ιδρύθηκε στα τέλη του 4^{ου} αι. ή στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. και λειτούργησε έως και μετά τα μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ., οπότε και τοποθετείται η καταστροφή του από φωτιά. Σε εξωτερική πλευρά του ναού αποκαλύφθηκε υπαίθριος χτιστός βωμός, ο οποίος προϋπήρχε του νεώτερου ναού και ενσωματώθηκε σε αυτόν.

Στα ευρήματα της ανασκαφής, περιλαμβάνεται μεγάλος αριθμός αγνύθων, πηνίων και γυναικείων ειδωλίων. Περιλαμβάνονται επίσης σιδερένια μαχαίρια θυμιατήρια, ένα ακέφαλο άγαλμα όρθιας γυναικείας μορφής που κρατάει δάδα (εικ.4), και μια μαρμάρινη γυναικεία κεφαλή με περίτεχνη κόμμωση (εικ.5). Χάρη στα ευρήματα αυτά, το οικοδόμημα ταυτίστηκε με ναό αφιερωμένο στη λατρεία της θεάς Αρτέμιδος. Επιπλέον, στο σηκό του ναού βρέθηκε μια μαρμάρινη ενεπίγραφη βάση αγάλματος αφιερωμένου στη θεά Εννοδία, προστάτιδα των δρόμων αλλά και των

Εικόνα 5 Μαρμάρινη γυναικεία κεφαλή με περίτεχνη κόμμωση.

Εικόνα 4 Ακέφαλο αγαλματίδιο από το ιερό.

παρθένων. Από τις αρχαίες πηγές παραδίδεται η λατρεία της Αρτέμιδος Ασπαλίδος¹² στη Μελιταία. Η λατρεία αυτή συνδέεται με το μύθο της Ασπαλίδος, της παρθένας που αυτοκτόνησε προκειμένου να μη βιασθεί από τον τύραννο της πόλη, Τάρταρο. Οι παρθένες της πόλης σε ανάμνηση αυτού του γεγονότος κρεμούσαν σε ένα δέντρο μια παρθένα κασίκα, που αφιέρωναν στην Αρτέμιδα προστάτιδα των παρθένων και τον επίτοκων γυναικών, της βλάστησης και των άγριων θηρίων. Κατά την Ελληνιστική περίοδο στη Θεσσαλία, επήλθε θεοκρασία της θεάς Αρτέμιδος με την Εννοδία και στο εξής αυτή συναντάται στις επιγραφές ως Άρτεμις Εννοδία. Η συγκεκριμένη λατρεία είναι πολύ

¹² Αντωνίνος Λιβεράλις, *Μεταμορφώσεων Συναγωγή*, 13.

πιθανόν να μεταφέρθηκε από τις Φερές, χώρος, όπου γεννήθηκε και διαδόθηκε η λατρεία της Εννοδίας στην υπόλοιπη Ελλάδα¹³, με τις οποίες η Μελιταία διατηρούσε στενές σχέσεις¹⁴. Ο ναός που ανασκάφθηκε στο οικοπέδο Αθ. Καλαμάρα ήταν αφιερωμένος στην Αρτέμιδα Εννοδία, η οποία στη Μελιταία είχε την προσωνομία Ασπαλίσ ως προστάτης των παρθένων κοριτσιών. Η α' φάση του ιερού αυτού μαζί με μια ενεπίγραφη μαρμαρίνη πεσσόμορφή στήλη¹⁵ με ταινιωτή επίστεψη αφιερωμένη στην Εννοδία, που προέρχεται από τη Λάρισα και χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 5^{ου} αι. π.Χ. αποτελούν τα πρωιμότερα παραδείγματα λατρείας της Εννοδίας εκτός των Φερών. Επιπλέον η ανέγερση του ναού στο συγκεκριμένο χώρο κοντά στο αρχαίο τείχος και η αναφορά της επιγραφής στην Εννοδία υποδεικνύουν την πιθανή ύπαρξη μιας πύλης στο τείχος της πόλης και ενός οδικού άξονα στην οποία αυτός οδηγούσε.

Πέρα όμως από το ναό στο οικοπέδο ιδιοκτησίας Αθ. Καλαμάρα υπάρχουν και άλλες μαρτυρίες για λατρεία της Αρτέμιδος στην περιοχή. Απέναντι από τον Ι.Ν. του Αγ. Νικολάου σε κοντινή απόσταση από τον ναό της Εννοδίας αποτοιχίστηκε από παλαιότερη οικία

Εικόνα 6 Χάλκινο νόμισμα της Μελιταίας του 4^{ου} αι. π.Χ. (CNG 76, 12.9.2007, lot 387).

πλάκα¹⁶, η οποία πιθανόν αποτελεί τμήμα αναθηματικής στήλης που έσωζε σε δυο στίχους την επιγραφή [Πο]λεμινέ[τος] Αρτέμι[δι] και χρονολογείται στον 3^ο με 2^ο αι. π.Χ. Η λατρεία της Αρτέμιδος φαίνεται ότι ήταν αρκετά κοινή όχι μόνο στη Μελιταία αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Αχαΐας Φθιώτιδας, όπως διαπιστώνεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως για παράδειγμα τα νομίσματα της Εκκάρας¹⁷, τα οποία στον οπισθότυπο εικονίζουν την Αρτέμιδα ή ένα

¹³ Π. Χρυσόστομου, *Η Θεσσαλική Θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία Θεά*, Αθήνα 1992, σσ. 97-103.

¹⁴ *FrHistGr 1*, ό.π.

¹⁵ Κ. Ρακατσάνης - Α. Τζιαφάλιας, *Λατρείες και ιερά στην αρχαία Θεσσαλία. Α' Πελασγιώτις*, Ιωάννινα 1997, σ. 46

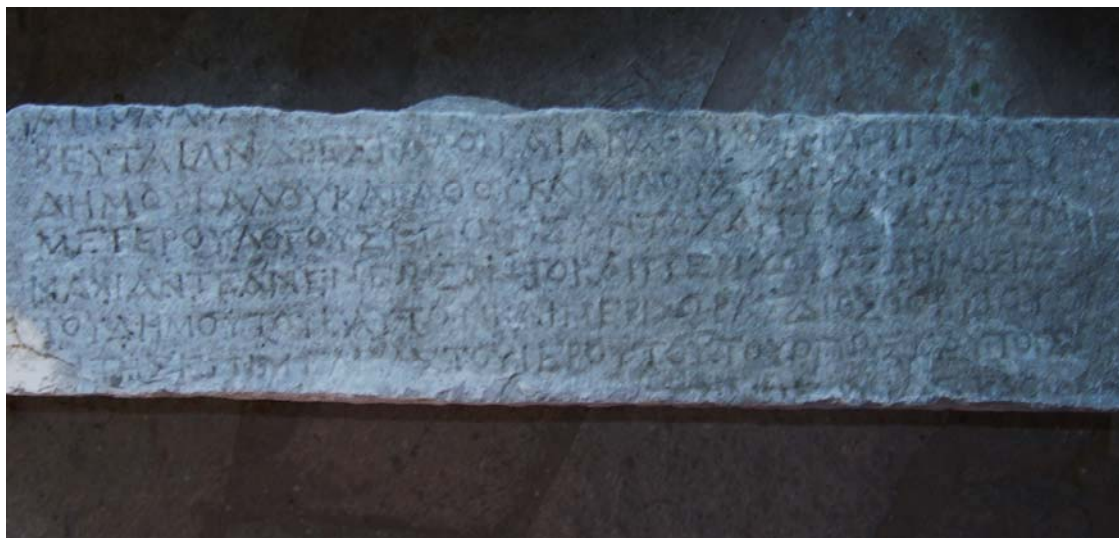
¹⁶ *ΑΔ 27* (1972) σ. 329. Βλ. επίσης Fl. Cantarelli et Alii, *Achaia Ftiotide I, Indagini Geostoriche, Storiografiche, Topografiche e Archeologiche*, Rubbettino 2008, σσ. 422-423.

¹⁷ Κ. Liampi, "Ekkarra, eine Stadt der Achaia Phthiotis: ihre Lage nach den numismatischen Zeugnissen" in U. Peter (ed.), *Stephanos Nomismatikos*. Edith Schönert – Geiss zum 65. Geburtstag (Griechisches Münzwerk; Berlin 1998), σσ. 417-439

αναθηματικό ανάγλυφο από τον Αχινό¹⁸ αλλά και από τα επίθετα που έχει η Θεά στην περιοχή, όπως Άρτεμις Παναχαΐα¹⁹ στην Άλο.

Ωστόσο η κυριότερη λατρεία της πόλης ήταν του Διός, όπως συμπεραίνεται από τις επιγραφές και τα νομίσματα που εξέδωσε η Μελιταία. Σχεδόν σε όλες τις χάλκινες κοπές²⁰ (εικ. 6), όπως σε κάποιες αργυρές²¹, που κυκλοφόρησε η πόλη μέσα στον 4^ο αι. π.Χ. εικονίζεται ως εμπροσθότυπος κεφαλή Διός. Επίσης, η καταγωγή του ίδιου του ιδρυτή της πόλης, του Μελιτέως²², ανάγεται στο Δία και στη νύμφη Οθρυίδα. Αλλά και από το μνηολόγιο της πόλης αντλούμε πληροφορίες για λατρεία σχετιζόμενη με το Δία. Ο μήνας Άφριος, ανοιξιάτικος μήνας, που συναντάται συχνά σε απελευθερωτικές επιγραφές από την περιοχή, ήταν αφιερωμένος στο Δία. Μάλιστα σε αρκετές θεσσαλικές πόλεις, όπως π.χ. στις Φερές, ο θεός, με τη προσωνομία Δίας Άφριος, λατρευόταν ως προστάτης των δέντρων, των αμπελιών και γενικότερα της βλάστησης²³.

Το 2003 παραδόθηκε στην ΙΔ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών

Εικόνα 7 Η επιγραφή από τη θέση του «Αγ. Γεωργίου».

Αρχαιοτήτων μια επιγραφή (εικ. 7) από τη θέση του Αγ. Γεωργίου, η οποία βρίσκεται νοτίως του σύγχρονου χωριού. Η επιγραφή είναι χαραγμένη στη μακρά

¹⁸ F. Dakoronia - L. Gounaropoulou, Artemiskult auf eimen neuen Weihrelief aus Achinos bei Lamia, *AM 107* (1992), σσ. 217-227.

¹⁹ *FD III 4 355*, στιχ. 49.

²⁰ Ed. Rogers, *The copper coinage of Thessaly*, London 1932, σσ. 129-131.

²¹ E. Babelon, *Traite des monnaies Grecques et Romaines*, Paris 1907, τομ. 24, σσ. 259-260, πιν. CCLXXXVII, εικ. 7 και Prokesch - Osten Fr., *Griechische münzen* (Inedita aus der Sammlung des Freiherrn von Prokesch-Osten. Europäische). *AZ 9* (September 1849), στ. 91, αρ. 15, πιν. IX.

²² Αντωνίνος Λιβεράλις ό.π.

²³ Χρυσοστόμου, ό.π., σσ. 232-233. Βλ. επίσης Ν. Παπαχατζής, Ζεύς Άφριος, *Κέρνος*, 1972, σ. 119.

ήταν που έριζαν για το προαναφερόμενο υψίπεδο, για το οποίο, μάλιστα, είχαν καταφύγει αρκετές φορές σε διαιτησία³⁰. Από τον τύπο των γραμμάτων η επιγραφή χρονολογείται μέσα στον 2^ο αι. π.Χ.³¹

Σε μια άλλη επιγραφή³² από την περιοχή, η οποία χρησιμοποιήθηκε ως βάση της αγίας τράπεζας της μονής της Αγ. Τριάδας και η οποία αναφέρεται σε μια απόφαση της Αιτωλικής Συμπολιτείας για συννοριακή διαφορά μεταξύ της Μελιταίας και της γειτονικής

Πήρειας, της ευρισκόμενης πλησίον του σημερινού Πετρωτού, γίνεται λόγος για μια γιορτή, τα Σωτήρια, προς τιμή του Διός Σωτήρος. Ο Νικόλαος Γιαννόπουλος³³ στις αρχές του περασμένου αιώνα υποστήριξε ότι η μονή της Αγίας Τριάδας, που βρίσκεται απέναντι από την ακρόπολη της Μελιταίας, σε ένα φυσικό πλάτωμα πάνω από το χωριό, είναι χτισμένη πάνω στα ερείπια αρχαίου ναού, όπως μπορεί κανείς να

Εικόνα 8 Ο ναός της Αγ. Τριάδας, όπου διακρίνεται το αρχαίο άνδηρο.

διακρίνει και από το άνδηρο στην ανατολική πλευρά της μονής (εικ. 8). Ο ναός αυτός, σύμφωνα με τον Γιαννόπουλο, ήταν αφιερωμένος στο Δία Σωτήρα, προστάτη της πόλης και των θεσμών της, για τον οποίο τελούταν γιορτή με θυσίες και γυμνικούς αγώνες στη Μελιταία. Ο Δίας με αυτή την ιδιότητα λατρευόταν σε αρκετές πόλεις, όπως στη Φάρσαλο³⁴, στην Αθήνα³⁵ και στην Κασσώπη³⁶ και

³⁰ L.S. Ager, *Interstate Arbitrations in the Greek World, 337-90 B.C.*, Berkeley 1996, σσ. 103, 220, 420, 425.

³¹ Για πιο διεξοδική ανάλυση και ερμηνεία της επιγραφής βλ. Λ. Σταυρογιάννης, *Λατρεία του Διός Οθρυίου στη Μελιταία, Αχαιοφθιωτικά Δ', Πρακτικά του Δ' Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών*, Αλμυρός 2008, υπό έκδοση.

³² IG IX² 205

³³ Ν. Γιαννόπουλος, Έκθεσις αρχαιολογικής εκδρομής υποβληθείσα εις τον κ. Πρόεδρο της εν Αλμυρό Φιλαρχαίου Εταιρείας «Οθρυος» για τη Γούρα και την περιοχή της, *Δελτίο της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού Οθρυς*, τεύχ.10, Αλμυρός 2006, σσ. 40-41.

³⁴ IG IX² 237, 238, 247.

³⁵ J. Mikalson, *Religion in Hellenistic Athens*, 1998, σσ. 37, 110-111. Βλ. επίσης IG II² 1669.

³⁶ Θ. Κοντογιάννη, *Κασσώπη. Συνοπτικός Οδηγός του αρχαιολογικού χώρου*, Ιωάννινα 2006, σ. 40.

μάλιστα εκτός από το ναό υπήρχε και βωμός του Διός Σωτήρος στην Αγορά των πόλεων.

Παράλληλα από τις αργυρές δραχμές που κυκλοφόρησε η πόλη³⁷, αντλούμε πληροφορίες για λατρεία του Ποσειδώνα. Στην οπίσθια όψη των νομισμάτων αυτών (εικ. 9), εικονίζεται μέσα σε αβαθές έγκοιλο τετράγωνο ταύρος που βοσκά και πάνω η επιγραφή **ΜΕΛΙΤΕ[...]**. Ο ταύρος στην αρχαία ελληνική θρησκεία ήταν το ιερό ζώο του Ποσειδώνος³⁸ και

συχνά προσφερόταν σε θυσίες μαζί με άλογα προς τιμή του θεού, ενώ τον ίδιο το θεό τον αποκαλούσαν Ταύρειο. Στη Θεσσαλία ο Ποσειδώνας είχε συνδεθεί με το γλυκό νερό, τα ποτάμια, τις πηγές και τις κρήνες³⁹. Η πόλη της Μελιταίας πλούσια σε πηγές και χτισμένη μεταξύ δύο ποταμών είναι πολύ πιθανόν να υιοθέτησε μια τέτοια λατρεία. Εξάλλου στα νομίσματα αρκετών πόλεων της Θεσσαλίας ο Ποσειδώνας απεικονίζεται με μορφή ταύρου, όπως σ' αυτά του Άτραγος, της Κραννώνας, του Κιερίου και των Φερών⁴⁰.

Ένα βάθρο με επίγραμμα του β' μισού του 3^{ου} αι. π.Χ., το οποίο βρέθηκε το 1970 στη θέση «Μάρμαρα», στα ανατολικά του χωριού, ήταν αφιερωμένο στην Ινώ-Λευκοθέα⁴¹ (εικ. 10). Σύμφωνα με την επιγραφή ο Λύσανδρος, ο γιός του Σώφρονος, αφιέρωσε στη θεά ένα άγαλμα, το οποίο φιλοτέχνησαν οι γιοί του Ηφαιστίωνα, Ξένων και Αριστομίδης,

Εικόνα 10 Το βάθρο από τη θέση «Μάρμαρα».

³⁷ Babelon, *ό.π.*, σσ. 259-260, πιν. CCLXXXVII, εικ. 7.

³⁸ Burket, *ό.π.*, σσ. 296-297.

³⁹ Χρυσσοστόμου, *ό.π.*, σσ. 247-249.

⁴⁰ B.V. Head, *Historia Numorum*, London 1963, σσ. 292-294, 306. Βλ. επίσης Rogers, *ό.π.*, σσ. 62-67, 69-70, 166-167.

⁴¹ ΑΔ 25 (1970) Β1 Χρονικά, σ.241. Βλ. επίσης W. Peek, Ein weihgedicht des Theodoridas, *Philologus* 117 (1973), σσ. 66-69.

όταν ιερέας της θεάς ήταν ο Λυκοίτας. Στη Θεσσαλία η Ινώ-Λευκοθέα είχε συνδεθεί με τον Διόνυσο ως τροφός του και λατρευόταν ως κουροτρόφος θεά, που σχετιζόταν με τη γέννηση, την ανατροφή και την ενηλικίωση των παιδιών⁴².

Η Λευκοθέα, η οποία ανήκε στο λατρευτικό κύκλο του Ποσειδώνα και λατρευόταν επίσης ως θεότητα της θάλασσας σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, στη Θεσσαλία, εκτός από την ιδιότητά της ως κουροτρόφου, είχε συνδεθεί και αυτή με τις πηγές και τα ποτάμια και συνάμα έφερε τα χαρακτηριστικά της Δήμητρας, ως προστάτιδα της γεωργίας και της οικιακής ζωής. Στην Κόρινθο, όπως αναφέρει ο Πausανίας⁴³, η Λευκοθέα λατρευόταν στο ίδιο ιερό με τον Ποσειδώνα και το άγαλμά της ήταν δίπλα στο δικό του. Λατρεία της Λευκοθέας έχει βεβαιωθεί επίσης στις γειτονικές Φθιώτιδες Θήβες⁴⁴, στη Λάρισα⁴⁵, στον Άτραγα⁴⁶ και τις Φερές⁴⁷. Και σε αυτές τις πόλεις η λατρεία της Λευκοθέας συνυπήρχε με τη λατρεία του Ποσειδώνα ή του Διονύσου.

Στην προαναφερθείσα επιγραφή από τη μονή της Αγ. Τριάδας, μεταξύ των σημείων που αναφέρονται ως όρια ανάμεσα στη χώρα της Μελιταίας και της Πήρειας αναφέρεται η λέξη «*Ερμαῖον*». Ο Stählin⁴⁸ αναζητώντας τη συγκεκριμένη θέση, το τοποθετεί νοτιοανατολικά του χωριού Βουζίου. Όμως ο Stählin σφάλει αναγνωρίζοντας σε αυτή τη λέξη το όνομα ενός λόφου ή βουνού. Η δρ. Fl. Cantarelli⁴⁹, καθηγήτρια της Αρχαίας Ιστορίας σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Μιλάνου, αναζήτησε την περιοχή, εντόπισε και ταύτισε με ιερό αφιερωμένο στον Ερμή τα ερείπια ενός μνημειώδους οικοδομήματος, τα οποία σώζονται στη κορυφή του απόκρημνου λόφου Πυργάκι. Στη θέση είναι πολύ πιθανό να υπήρχε ένα ιερό αφιερωμένο στον Ερμή, αφού ο θεός, παράλληλα με τον χθόνιο χαρακτήρα του, με τον οποίο λατρευόταν ευρέως στη Θεσσαλία, ήταν επίσης θεός των ορίων και των συνόρων. Επιπλέον, λατρευόταν και ως προστάτης των οδών, των εμπορών και των ταξιδευτών με το όνομα Όδιος και Εννόδιος⁵⁰. Επειδή σε κοντινή απόσταση διερχόταν και ο κύριος οδικός άξονας, που ένωνε τη Μελιταία με την Πήρεια και τους Θαυμακούς⁵¹, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι στη συγκεκριμένη θέση ενδεχομένως λατρευόταν ο Εννόδιος Ερμής. Ιερά αυτού του είδους ήταν

⁴² Graf Fr., *Nordionische Kulte*, Zürich 1985, σ. 406. Βλ. επίσης Π. Λεκάτσας, *Διόνυσος*, Αθήνα 1971, σ. 179.

⁴³ Πausανίας, *Κορινθιακά II*, 2,1.

⁴⁴ Α. Αρβανιτόπουλος, Θεσσαλικά επιγραφαί, ΠΑΕ 1908, σ. 175.

⁴⁵ Θ. Αξενίδης, *Η Πελασγίς Λάρισα και η αρχαία Θεσσαλία*, Αθήνα 1947, σσ. 177-178.

⁴⁶ Θ. Τζιαφάλιας, Ανέκδοτες Θεσσαλικές επιγραφές, *Θεσσημερ* 7 (1984), σ. 200, αρ. 33.

⁴⁷ IG IX² 422.

⁴⁸ Stählin 1967, *ό.π.*, σ. 164.

⁴⁹ Fl. Cantarelli, Le ultime attività del gruppo Italiano nel territorio dell' antica Meliteia, *ΑΕΘΣΕ 2* (2003-2005), Βόλος 2006, υπό έκδοση. Βλ. επίσης Fl. Cantarelli, Le indagini storiche e topografiche del gruppo italiano nella nomarchia della Ftiotide, Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998), Βόλος 2000, σσ. 63-64.

⁵⁰ Χρυσοστόμου, *ό.π.*, σ. 258, υποσ. 1053.

⁵¹ Fl. Cantarelli, Tessaglia Meridionale. Ricerche storico-topografiche. Il primo ciclo delle indagini (1989-1991): I sistemi viari, *Bollettino di Archeologia XVI-XVIII (1992)*, Roma 1995, σ. 323.

συνηθισμένα στην αρχαία Ελλάδα και αναγείρονταν πάνω σε κεντρικούς οδικούς άξονες ή σταυροδρόμια εντός και εκτός των πόλεων. Ωστόσο, λόγω της θέσης του ιερού στη κορυφή του απόκρημνου υψώματος, από την οποία κανείς ατένιζε από μακριά την αρχαία οδό, και της αναφοράς που υπάρχει στην επιγραφή περί ορίων, είναι πιθανότερο ότι το ιερό ήταν κατ' αρχήν αφιερωμένο στον Ερμή ως προστάτη των ορίων.

Σε μια άλλη επιγραφή⁵², που βρέθηκε στους Δελφούς και η οποία περιέχει απόφαση σχετική με μια συνοριακή διαφορά μεταξύ της Μελιταίας και των Χαλών κατά του Πεύματος, ανάμεσα στις θέσεις που απαριθμούνται ως σύνορα μεταξύ των πόλεων αυτών, αναφέρεται και το σημείο «Γραίας Αύλης». Ανατρέχοντας στον Ησύχειο, τον λεξικογράφο του 5^{ου} αι. μ.Χ. διαπιστώνουμε ότι στο συγκεκριμένο λήμμα ο χαρακτηρισμός αυτός αποδίδεται στη θεά Δήμητρα. Προφανώς, στην επιγραφή γίνεται λόγος για κάποιο αγροτικό ιερό αφιερωμένο στη Θεά της γεωργίας και των δημητριακών. Η Θεσσαλία ήταν στην αρχαιότητα η σπουδαιότερη σιτοπαραγωγή περιοχή της Ελλάδας με εξαγωγές στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις⁵³. Η Μελιταία, έχοντας στην επικράτειά της την εύφορη κοιλάδα του Ενιπέα, που απλώνεται στα βόρεια της πόλης, ήταν σίγουρα μια από τις σιτοπαραγωγές πόλεις της Θεσσαλίας. Με αυτά τα δεδομένα ήταν πολύ φυσικό να αναπτυχτεί στην πόλη η λατρεία της Δήμητρας. Ο Stählin αναζητώντας τις επιμέρους θέσεις τοποθέτησε αυτό το ιερό βορειοανατολικά της πόλης, στους δυτικούς πρόποδες του όρους της

Εικόνα 11 Το άγαλμα της Κόρης-Περσεφόνης από τη θέση της «Ξηροκαμάρας».

⁵² FD III 4 351.

⁵³ H.D. Westlake, Η Θεσσαλία κατά τον 4^ο αι. π.Χ. Ελ. μτφ. : Ε. Σωτηρίου, *ΘεσσΗμερ* 33(1998), σσ. 6-7.

Γούρας⁵⁴. Η λατρεία της Δήμητρας στη περιοχή επιβεβαιώνεται και από την εύρεση ενός αγάλματος (εικ. 11) στη θέση «Ξηροκαμάρα» το 1982⁵⁵, το οποίο αναπαριστά κόρη, που φοράει χιτώνα και ιμάτιο. Το άγαλμα αν και ελλιπώς σωζόμενο, μπορεί να ταυτιστεί με Κόρη-Περσεφόνη συγκρινόμενο με αντίστοιχα αγάλματα του 5^{ου} αι. π.Χ.⁵⁶ Εξάλλου στην Πρόερνα, πολύ κοντά στην Μελιταία, βρίσκεται μεγάλο ιερό αφιερωμένο στη Δήμητρα Προερνία⁵⁷.

Στην παραπάνω επιγραφή από τους Δελφούς αναφέρεται και ένα ιερό του Βορέα ανάμεσα στις θέσεις που απαριθμούνται ως σύνορα μεταξύ των προαναφερόμενων πόλεων. Γενικότερα στη Θεσσαλία δε μαρτυρείται προσωποποιημένη λατρεία των ανέμων και ειδικότερα του Βορέα. Υπάρχουν όμως περιοχές, όπως η Αθήνα όπου προσεύχονταν στον Βορέα που κατέστρεψε τον περσικό στόλο ή στον Σελινούντα όπου γινόταν θυσία γαιδάρου προκειμένου να εξευμενίσουν τον καταστρεπτικό βοριά. Τέλος στην Κέα γινόντουσαν θυσίες πριν ξημερώσει κατά την ανατολή του Σειρίου το καλοκαίρι προκειμένου να εμφανιστούν οι δροσεροί βόρειοι άνεμοι, οι επονομαζόμενοι και Ετησίες⁵⁸. Το συγκεκριμένο ιερό, βάσει τον υπολοίπων θέσεων, τοποθετείται από τον Stählin⁵⁹ επάνω στα χαμηλά βουνά που σχηματίζονται βορειοανατολικά της πόλης της Μελιταίας, όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο για μια τέτοια λατρεία, κοντά στο πιθανό ιερό της Δήμητρας και που στο οποίο κατά πάσα πιθανότητα γινόντουσαν τελετές προκειμένου να εξευμενίσουν τους παγωμένους βόρειους ανέμους που πνέουν το χειμώνα στο οροπέδιο του Δομοκού. Ακόμα ένα ιερό του Βορέα αναφέρεται και σε μια άλλη επιγραφή⁶⁰ από τους Δελφούς, όπου αναγράφεται απόφαση των Αιτωλών σχετική με τα σύνορα μεταξύ Μελιταίας και Ξυνίων. Ανάμεσα στα σημεία που αναφέρονται ως σύνορα και έχουν μερικώς αποκατασταθεί από τον H. Romtow γίνεται λόγος για ιερό του Βορέα. Όμως η συμπλήρωση φαίνεται να μην είναι ορθή καθώς δεν είναι δυνατόν να υφίσταται ένα ιερό τέτοιας λατρείας στα δυτικά σύνορα της πόλης⁶¹. Άρα η θεότητα η οποία λατρευόταν στο συγκεκριμένο ιερό θα πρέπει να αναζητηθεί εκ νέου. Ο P. de la Coste-Messelière⁶² προτείνει, με επιφύλαξη, το όνομα του Απόλλωνα.

⁵⁴ Stählin 1914, *ό.π.*, σ. 102.

⁵⁵ Βρέθηκε από τον Ι. Παπά κατά την άρρωση του αγρού του και παραδόθηκε στη ΙΔ' Ε.Π.Κ.Α.

⁵⁶ Ε. Ραυτοπούλου, Αναθηματικό άγαλμα από την Μελιταία : Απήχηση ενός θεϊκού τύπου, στο *Φίλια Έπη εις Γ. Μυλωνά*, Αθήνα 1989, τόμ. Γ, σσ. 222-228.

⁵⁷ Δ. Θεοχάρης, Ανασκαφαί εν Προέρνη, *ΑΔ* 21 (1966), *Χρονικά Β' 2*, 249-252.

⁵⁸ Burket, *ό.π.*, σ. 371.

⁵⁹ Stählin 1914, *ό.π.*, σ. 102.

⁶⁰ *Syll*³ 546^A, στιχ. 11.

⁶¹ G. Daux – P. de la Coste-Messelière, *De Malide en Thessalie*, *BCH* 48 (1924), σ. 351, υποσ. 5.

⁶² Ager, *ό.π.*, σ. 152.

Όμως κανένα στοιχείο δεν συνηγορεί στην άποψη αυτή. Η Cantarelli⁶³ προτείνει το όνομα του Ασκληπιού σαν πιο πιθανό και μάλιστα προσδιορίζει το ιερό κοντά στην Ι.Μ. Αντίνιτσας, όπου βρέθηκε ένα αγαλματίδιο που απεικονίζει την Υγεία⁶⁴.

Το 1910 δημοσιεύτηκε⁶⁵ μια επιγραφή του 4^{ου} αι π.Χ., που βρέθηκε εντοιχισμένη στην εκκλησία του Αγ. Παντελεήμονα, δυτικά της Γούρας. Στην επιγραφή γίνεται αναφορά σε μια ανώνυμη θεότητα στην οποία μια πόλη αφιέρωνε ένα ναό. Η περιοχή αν και κάπως απομακρυσμένη ανήκε στην επικράτεια της Μελιταίας, σύμφωνα με τον Stählin⁶⁶, όποτε η πόλη που θα πρέπει να εννοηθεί δεν είναι άλλη από αυτήν. Όσον αφορά τη θεότητα στην οποία η πόλη αφιέρωνε το ναό υπάρχουν ερωτηματικά. Αν και δεν έχουν εντοπιστεί μέχρι στιγμής κάποια αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στην συγκεκριμένη θέση, που να ταυτίζονται με ναό, εν τούτοις πιθανόν να υπήρχε εκεί ένα αγροτικό ιερό στο οποίο λατρευόταν κάποια θεότητα που σχετίζεται με τη φύση, τα δάση, τα νερά και τα ποτάμια. Θεότητες που συγκεντρώνουν αυτά τα χαρακτηριστικά ήταν η Άρτεμις, η Δήμητρα και η Λευκοθέα, για τις οποίες έχουμε σαφείς αναφορές και από άλλες επιγραφές.

Στη Μελιταία φαίνεται ότι κατά τη Ρωμαϊκή εποχή εκτός των υπολοίπων λατρειών είχαμε και την προσωπολατρία του Αυτοκράτορα. Ένα μαρμάρινο βάθρο με αφιερωματική επιγραφή στον Καρακάλα και τη μητέρα του Ιουλία Δόμνα⁶⁷, που βρέθηκε στο μοναστήρι της Αγ. Τριάδας, γνωστοποιεί τη θεοποίηση του προσώπου του αυτοκράτορα. Παρόμοια συνήθεια έχουμε στη Λάρισα⁶⁸ και τη Δημητριάδα⁶⁹. Από την ίδια επιγραφή μας γίνεται γνωστό ότι η πόλη έφερε και την ονομασία Σεβαστή, επίθετο το οποίο είχε παραχωρήσει ο Αύγουστος σε ορισμένες πόλεις που έχαιραν της εύνοιάς του. Τέτοιες, εκτός από τη Μελιταία ήταν η Υπάτη⁷⁰, η Λαμία και η Λάρισα.

Συνοψίζοντας γίνεται φανερό ότι η Μελιταία, πόλη της περιόικης Αχαΐας Φθιώτιδας, ακολούθησε σε γενικές γραμμές τις λατρείες που είχαν καθιερωθεί και στην υπόλοιπη Θεσσαλία. Διαπιστώνεται επίσης ότι οι εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας άσκησαν καταλυτική επίδραση και στην πόλη της Μελιταίας. Εκτός από το Ασκληπιείο και το ιερό της Αρτέμιδος-Εννοδίας, των οποίων η ύπαρξη έχει επιβεβαιωθεί

⁶³ Cantarelli et Alij, *ό.π.*, σσ. 203-206, 393.

⁶⁴ Daux – De la Coste-Messelière, *ό.π.*, σ. 348.

⁶⁵ A.M. Woodward, Greek Inscriptions from Thessaly, *Annals of Archaeology and Anthropology* 3 (1910), σσ. 159-160.

⁶⁶ Stählin 1967, *ό.π.*, σ. 294.

⁶⁷ Daux – De la Coste-Messelière, *ό.π.*, σσ. 367-368

⁶⁸ Ρακατσάνης - Τζιαφάλιας, *ό.π.*, σ. 58.

⁶⁹ IG IX² 1136, 1138

⁷⁰ N.V. Sekunda, The Kylloi and Eubiotoi of Hypata during the Imperial Period, *ZPE* 118 (1997), σ. 208

ανασκαφικά, για τις υπόλοιπες λατρείες έχουμε μόνο ισχυρές ενδείξεις. Δεν μένει παρά η αρχαιολογική σκαπάνη να επιβεβαιώσει τις ενδείξεις αυτές.